

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 76 Şubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MEGİSER'İN GRAMERİNDEKİ TÜRK ATASÖZLERİNDE ESKİCİL (ARKAİK) ÖGELER* ARCHAIC ELEMENTS FOUND IN TURKIC PROVERBS MENTIONED IN MEGİSER'S TURKISH GRAMMAR

Süphan ÇİÇEK**

Öz

Osmanlı Devleti, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce Rumeli'ye daha sonra Avrupa'ya kadar sınırlarını ilerletmiştir. Türklerle siyasi, sosyal, ticari ve kültürel alanda ilişkide bulunan Avrupalılar, Türkçe öğrenmiş; kendi toplumlarına Türkçeyi öğretmek için eserler yazmıştır. 1612 yılında Megiser'in yazdığı gramer bu türün ilk örneklerindedir. Türkçe adı "Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları" olan eser yazıldığı dönemin ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı hakkında önemli bilgiler içermesinin yanı sıra 226 Türk atasözünü de içerir. Kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri; oluştukları zamanın sosyal ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler barındırır. Bu dil ürünleri, kalıplaşmış olduğu için değişime daha fazla direnç gösterirler. Kalıplaşmış olmaları, atasözlerinin bünyesinde eskicil ögeler barındırmasına olanak sağlar. Çalışmamızda, Türkologların tanımları ve açıklamaları göz önünde bulundurularak eskicil ögeler belirlenmiş; bu ögelerin tarihi kullanımlarını göstermek üzere dönem eserleri ve sözlükleri taranarak art zamanlı inceleme yöntemi uygulanmıştır. Bulgular doğrultusunda Megiser'in gramerindeki ögeler, eklerde ve söz varlığında eskicil ögeler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Sonuç bölümünde Megiser'in gramerindeki atasözlerinde eskicil ögeler çeşitli açılardan incelenerek 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin dil özellikleri, eskicil ögeler bağlamında aydınlatılmıştır. Ayrıca bu ögelerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ve yazı dilindeki durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hieronymus Megiser, Atasözü, Eskicil Ögeler, Arkaik Ögeler, Söz Varlığı.

Abstract

The Ottoman Empire expanded its boundaries to Rumelia and then to Europe as of the late 14th century. The European communities in constant interaction with Turkish people for political, social, commercial, and cultural reasons learned the Turkish language and penned down Turkish works to teach this new language to their own communities. Megiser's Turkish grammar written in 1612 is one of the first examples of such works. His work called "Foundations of Turkish Language in Four Chapters" (*Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor*) provides important information on phonics, morphology and vocabulary of the period and includes 226 Turkic Proverbs. Proverbs passed down on from one generation to the other may reveal profound details on the social and cultural structure of the time in which they are formed. These language products can fight against change and they are highly resistant due to their phrasal structures. As a result, they embody some archaic elements. In this study, archaic elements in Megiser's grammar have been detected, based on the definitions and explanations of the Turcologists. Diachronic analysis methods have been used to point out their historical use by going through the works and dictionaries of the period. Findings have then been analysed under two subtitles as archaic elements found in vocabulary and in affixes. In the result section, archaic elements in Megiser's grammar are studies in various ways and the linguistic characteristics of the 17th century Ottoman Turkish are clarified in terms of archaic elements. Furthermore, the oral and written uses of these elements in modern Turkish language have also been mentioned.

Keywords: Hieronymus Megiser, Proverb, Archaic Elements, Vocabulary.

* Çalışmamızda Megiser'in "Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor" adlı eserini kısaca ifade etmek için Megiser'in grameri tabiri kullanılmıştır.

** İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-7773-4406, ciceksuphan01@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı Devletinin 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gücüne güç katarak önce Rumeli'ye daha sonra Avrupa kapılarına kadar ilerlemesi Avrupalılarda bir Türk korkusu ve merakı uyandırmıştır. Bu durum Türk'ün yaşamına yoğun bir ilgiyi ifade eden Turquerie adlı modanın başlamasında etkili olmuştur. Siyasi, sosyal, ticari ve kültürel alandaki ilişkiler bazı Avrupalıların Türkçeyi öğrenmelerini sağlamış, kendi toplumlarına Türkçeyi öğretmek için eser yazmalarında önemli bir rol oynamıştır.

Alman, Macar, İngiliz, Fransız, Venedik, Ermeni asıllı esir, elçi, bilim insanı, din insanı, seyyah vb. Osmanlı topraklarında çeşitli nedenlerle bulunmuş ve Türkçeyi öğrenmiş, bu dili öğretmek üzere eser yazmışlardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Filippo Argentini, Hieronymus Megiser, Jean Baptiste D. Holderman, Cosimo Comidas de Carbognano, Xavier Bianchi, Nassif Mallouf vb. (Akça ve İnce, 2017, 33).

Bu eserlerin Latin harfli olması Türk dili açısından büyük önem arz eder. Arap harflerinin Türkçenin ünlülerini göstermedeki yetersizliği ve kalıplaşmış imla geleneği Türkçe ses bilgisi ve biçim bilgisi konusunda hala bir sorundur. Yazıda Türkçenin bütün ünlülerini gösteren Latin harfli Türkçe eserler sorunun çözülmesinde yardımcı olacaktır. Söz konusu gramer ve sözlüklerde metin örneklerinin, diyalog bölümlerinin bulunması bu eserlerin yazıldıkları dönemin konuşma diline de ışık tutmasını sağlamıştır. Bu konuyla ilgili Ömer Yağmur, "Dil araştırmalarında Osmanlı Türkçesinin kalıplaşmış imlasından kaynaklı hâlâ sislî olan alanların aydınlatılması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda bir konuşma dili kaynağı olan bu metinler Batılıların birçoğunun Türkçeyi İstanbul'da öğrendiği düşünüldüğünde bugün İstanbul ağzına dayalı yazı dilinin gelişim evrelerini gösterebilen en canlı tanıklardır (Yağmur, 2014, 212)." der.

Yabancılara Türkçeyi öğretmek üzere yazılan ilk eserlerden olan Megiser'in grameri yalnızca Osmanlı Türkçesinin ses bilgisi hususuna ışık tutmakla kalmaz, içerdiği 226 Türk atasözünün eskicil öğeleri ile gerek biçim bilgisi gerek söz varlığı hakkında da bilgi verir.

2. Megiser ve Grameri

Soylu bir aileden olan Alman Papazı Hieronymus Megiser tarihçiliği ve dilticiliğiyle tanınır. Türk dili için iki önemli eser yazmıştır. 1592 yılında yayımlanan *Paroemiologia Polyglottos: hoc est: Proverbia et Sententiae Complurium Linguarum* adlı eseri; çok dilli, konulara göre hazırlanmış bir atasözü derlemesidir (Bekar, 2019, 3). Oğuzhan Durmuş, buradaki Türk atasözlerinin Türkiye Türkçesinin ilk basılı atasözleri olduğunu belirtir (Durmuş, 2017, 659). Kısaca Megiser'in grameri olarak nitelendirdiğimiz *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor* adlı eserini ise 1612'de yayımlamıştır. Bu eser, Avrupa'da basılmış ilk Türkçe gramer kitabı unvanına sahiptir (Yağmur, 2014, 208). Megiser, *Paroemiologia Polyglottos*'taki atasözlerinden bazılarını gramerinde tekrar yer vermiştir.

Megiser'in Latin harfleriyle yazdığı gramer, yazıdaki bütün ünlüleri göstermesi bakımından Türkçe için büyük bir önem taşır. "Megiser, Türkçe ünlülerden 'a'yı a, e'yi e, o'yu o, u'yu da u harfiyle göstermiş, i ile 'yi ayırt etmeksizin i ile yazmıştır. ö ünlüsünü io, oi ile gösteren Megiser, ü'yü u'dan ayırt etmemiş ve her iki ünlü için u harfini kullanmıştır (Tekin, 1978, 592)." Ancak eserin bütününde bir imla bozukluğu görülmektedir (Dilâçar, 1971, 203-208).

Türkçesi "*Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları*" olan bu gramerin içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

Eserin başında yer alan "Sungu Mektubu"nda Türk tarihiyle ilgili bazı bilgiler verilmiştir.

1. Bölüm: Türk Gramerine Giriş'te Arap harfleri tanıtılmış, hareketler gösterilmiş, Türkçenin ses bilgisi özellikleri belirtilmiştir. Daha sonra okuma alıştırmalarına yer verilmiştir. Örnek metinler arasında az sayıda atasözlerine de yer verilmiştir.

2. Bölüm: Etimoloji'de ise klasik Avrupa gramerleri kalıplarına uyularak Türkçenin biçim bilgisi (isim ve fiil çekimi, türetimi) ve sözcük türleri (isimler, sayılar, sıfatlar, zamirler, fiiller, zarflar vd.) ele alınmıştır.

3. Bölüm'de Hristiyanlığa ait bazı dinî metinler ve 220 Türkçe atasözü yer almaktadır. Atasözleri Latince, Almanca ve İtalyanca denklemleriyle karşılaştırılmıştır.

4. Bölüm'de iki adet sözlük listesi bulunmaktadır: Birinci bölümde 2460 Latince - Türkçe, ikinci bölümde 2440 Türkçe - Latince sözcük bulunmaktadır (Dilâçar, 1971, 208).

Megiser'in eseri 1612 yılında yazılmış olmasına rağmen içeriği, üslubu, sözlük tarzı günümüz dilticilik anlayışı ile örtüşmektedir. Eserde önce alfabe ve okuma alıştırmalarına yer verilmiş daha sonra dil bilgisi kuralları anlatılmıştır. Ardından metin örnekleri ve sözlük bölümleri verilmiştir. Yabancılara Türkçe öğretmek üzere kaleme alınan eserlerin bu tür bir yöntem, yol izlemesinde Megiser bir öncü, eseri ise bir örnek konumundadır.

Megiser, eserinin metin örnekleri bölümünde 226 Türk atasözüne yer vermiştir. Atasözlerinin temel söz varlığı kapsamında yer alması (Barın, 2003, 311), dil öğretiminde yol, yöntem sayılması (Esin, 2015, 605) ve dilin kurallarını aktarması göz önünde bulundurulduğunda Megiser'in ne kadar büyük bir dilci olduğunu gösterecektir.

3. Eskicil Ögeler

Yazılı dil olarak en az 1300 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkçe, bu süreç içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılarak çok sayıda yazar ve konuşara sahip olmuştur. Türk dili geçmişten aldığı bazı özellikleri muhafaza ederek, değiştirerek ya da geliştirerek varlığını devam ettirmiştir. Türkçenin geniş bir coğrafyaya yayılması, siyasi, sosyal gelişmelerin etkisi ve çeşitli toplumlar tarafından işlenmesi dilin bünyesinde (ses, biçim ve söz varlığı) farklı kullanımlara neden olmuştur. Böylece Türkçenin tarihî lehçeleri / kolları meydana gelmiştir. Birbiri üzerinde şekillenen ya da birbiriyle bağlantılı olan bu tarihî lehçelerde ortak kullanımlar bulunması doğal bir durumdur. Ancak bir tarihî lehçeden diğerine geçerken bazı dil özelliklerinin (ses, biçim ve söz varlığı) ortadan kalktığı, nadir kullanıldığı görülmektedir. Bir yazı geleneğini aşip kendine yeni yazı geleneği içerisinde sınırlı yer bulan, kalıplaşan bu kullanımlar Türk yazınında eskicil / arkaik tabiri ile karşılanmaktadır. Yazılı eserlerde yazar ve şairlerin farklı nedenlerle kullandığı bu unsurlara konuşma dilinde, ağızlarında da rastlamak mümkündür. Murat Keklik ve Sevda Özen Eratalay konuyla ilgili yayımladıkları bir çalışmada eskicil öğelerin Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan biçimlerine dikkat çekmiştir (Keklik ve Özen Eratalay, 2019, 131-157).

Megiser'in gramerindeki eskicil öğeleri incelemeyen önce bu alandaki çalışmalara yer vermek faydalı olacaktır:

Fransızca kökenli arkaizm, arkaik kelimesine karşılık Türkologlar genellikle eski, eskimiş, eskil, eskicil, eskicilik sözcüklerini kullanmışlardır. Bunun yanında arkal, aşnıl sözcük, aşnılık (Topaloğlu, 1989, 66) terimlerini kullanan araştırmacılar da vardır.

Türkçe Sözlük'te arkaizm kavramı "Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin, yapının özelliği." (Türkçe Sözlük, 2011, 153) şeklinde açıklanmıştır.

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde konu ile ilgili olarak eski, eskilik, eskicilik ve eski kelime madde başlarına yer verir. Korkmaz, eskilik kelimesine dair şu açıklamalarda bulunur: "Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller: adaklı 'sözlü', ağu 'ağı, zehir', demirî 'demir rengi', patlıcanî 'patlıcan rengi', portakalı 'portakal rengi', gendüzi 'kendisi', gözğü 'ayna', ıldız 'yıldız', ogrı 'hırsız', urmak 'vurmak', sayru 'hasta', akıl kulağına okumak 'aklına getirmek, hatırına düşürmek' (Korkmaz, 1992, 55)".

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde eskil biçim diye adlandırdığı kavramı şu şekilde açıklamıştır: "Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu vb. (Vardar, 2002, 93)."

Mehmet Ölmez, *Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine* adlı makalesinde yukarıdaki görüşlerden farklı bir görüş sunar: *Türkçe Sözlük*'teki ve *Gramer Terimleri Sözlüğü*'ndeki arkaizm, eskilik, eski kelime kavramlarını irdeleyen Ölmez, aradığı tanım ve örnekleri bu sözlüklerde bulamadığını belirtir. Türkiye'de yayımlanmış dil bilimi, tarihsel dil bilimi sözlüklerinin eksik ve yetersiz olduğunu dile getirir. Arkaizm hususuna yönelik, akademik hocası Talat Tekin'den derslerde öğrendiği bilgilerden hareketle görüş bildirir: "Bir dilde Eski Türkçeyle karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez, 2003, 136)." Herhangi bir yanlış anlama ve aktarmanın kendisinin sorumluluğunda olduğunu da açıklamalarına ekler. Ölmez, bu görüşü desteklemek üzere Halaççayı eskicil bir Türk dili olarak nitelendiren Gerhard Doerfer'in Halaççanın arkaik tespit ettiği özelliklerinden örnekler sunar (Ölmez, 2003, 135-137).

Türkoloji alanındaki arkaizm çalışmalarını irdeleyen Elçin Yılmazkaya, eskicilliği iki şekilde düşünmenin mümkün olduğunu ifade ederek eskicil öğeleri belirlemedeki genel eğilimi ve Mehmet Ölmez'in bakış açısını tasdik eder: "Bunlardan ilki söz konusu dil içinde eskicil olmak, ikincisi ise genel anlamda eskicil olma durumu yani tüm Türk dilleri içinde en eski biçimi koruyor olmaktır (Yılmazkaya, 2017, 151)."

Türkolojide arkaik öğelerin nasıl belirleneceği bir sorun durumundadır. *Eskicil / Eskicilik Kavramları ve Çuvaşça Üzerine* adlı makalesinde Elçin Yılmazkaya konuyla ilgili şunlara değinir: "Eskicilik kavramına çalışmada yer veren Argunşah, eskimiş kaydının yani 'kullanımdan düşmüş bulunma'nın nasıl belirleneceğinin bir problem olduğunu belirtir (Argunşah, 2003, 26-31)." Türk dilinin herhangi bir döneminin Eski Türkçe ile karşılaştırılıp Eski Türkçedeki biçimlere yakın görülen özellikler ve sözcüklerin, yine başka bir incelemeye tâbi tutulmadan eskicil olarak nitelendirilmelerinin doğru olmayacağını çünkü

Eski Türkçe ile ondan gelişen Türk dilleri arasında ortak yapıların bulunmasından daha doğal bir şey olamayacağını belirtir (Yılmazkaya, 2017, 149).

Araştırmacılar, eskicil özellikleri belirlerken bazı özelliklerin göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu özelliklerin her biri ölçüt niteliği taşımaktadır:

a) “Eski şekli devam ettirmek, korumak” başka bir şeydir, “eskicil (arkaik) özellik olarak yaşamak” başka bir şeydir. Yazı dilleri, bunların lehçeleri ve onların ağızları zaten dillerinin eski şekillerini büyük ölçüde devam ettirirler. Yani dillerdeki birçok unsur zaten eski şekillerdir. Eski şeklin devam etmesi nasıl bir doğal süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de¹ aynı derecede normaldir. Bazen eski özelliklerinden birini bir yazı dili veya diyalekti muhafaza eder, bazen başka bir yazı dili veya diyalekti devam ettirir (Gülsevin, 2015, 3).”

b) Emek Üşenmez’e göre “kelimenin dönem itibari ile kullanımdan kalkması² ve mevcut kelime yazı dilinde kullanımdan kalksa bile konuşma dilinde, ağızlarda varlığını devam ettirmesi (Üşenmez, 2014, 30)” eskicil bir özelliktir.

c) Hasan İsi, farklı yazı geleneğine ait unsurların diğer bir yazı geleneği içerisinde dil ya da ağızlarda varlığını sürdürmesini yani Doğu Türkçesine ait leksikal öğelerin Batı Türkçesi olarak bilinen dil ve diyalektler içerisinde yaşamasını eskicil özellik olarak değerlendirir (İsi, 2018, 59).

d) Gürer Gülsevin, eskicil unsurların tespiti için mutlaka bir karşılaştırma yapılması gerektiğini belirtir: Karşılaştırma, o dönemdeki bir başka diyalekt ile “eş zamanlı” yapılabileceği gibi diyalektin eski dönemleri ile “art zamanlı” olarak da yapılabilir (Gülsevin, 2015, 3).

4. Megiser’in Gramerindeki Türk Atasözlerinde Eskicil Öğeler

“Atasözü; uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte sözdür (Türkçe Sözlük, 2011, 180).” Kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri; oluştuğu zamanın sosyal ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler barındırır. Bu dil ürünleri, kalıplaşmış olduğu için değişime daha fazla direnç gösterirler. Kalıplaşmış olmaları, atasözlerinin bünyesinde eskicil öğeler barındırmasına olanak sağlar.

Megiser’in yabancılara Türkçe öğretmeyi amaç edindiği *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor*, zengin bir atasözü malzemesi içerir. Bu atasözlerinde, eskicil öğelerin sıklığı dikkat çeker. Çalışmamızda bu öğelerin incelenmesi, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil özelliklerine eskicil öğeler bağlamında bir ışık tutacaktır.

Megiser’in gramerinin 3. bölümünde 220 Türk atasözü bulunmaktadır. Kitabın 1. bölümünde de atasözlerinin yer aldığı ve bazılarının 3. bölümde tekrar edildiği görülmektedir. 1. bölümdeki 6 farklı atasözü de göz önünde bulundurulduğunda, eser toplam 226 atasözü içermektedir.

Megiser, gramerine sayfa numarası vermemiştir. Bu yüzden 3. bölümdeki alıntılarımız, eserin orijinaline bağlı kalınarak Megiser’in sıralamasına göre verilmiştir. Söz konusu eser, Almanca transkripsiyonlu olduğu için alıntılarımızda, metnin Türkçe transkripsiyonunu içeren Volkan Coşkun’un çalışması³ esas alınmıştır.

İncelememizde, Türkologların tanımları ve açıklamaları göz önünde bulundurularak eskicil öğeler belirlenmiş; bu öğelerin tarihî kullanımlarını göstermek üzere dönem eserleri ve sözlükleri taranarak art zamanlı inceleme yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca bu öğelerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ve yazı dilindeki durumu ele alınmıştır. Bulgular doğrultusunda Megiser’in gramerindeki öğeler, eklerde ve söz varlığında eskicil öğeler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.⁴

¹ “Belirli şartlarda, belirli eğilimlere göre ses değişimleri olabilir. Örnek olarak, dudak ünlülerinin yanındaki bir damak ünsüzünün benzetmeye uğrayarak dudaklılaşması doğal bir eğilimdir. Bazı kelimelerde bu eğilime bağlı olarak dudaklılaşma olabilir (ögey > üvey, tonuz > domuz, köñlek > gömlek), bazı kelimelerde olmayabilir. Bazı diyalektlerde bu tür dudaklılaşma daha yaygınlaşabilir, bazılarında yaygınlaşmayabilir (Gülsevin, 2015, 3).”

² Vahit Türk, *Türklerde Eski (Arkaik) Sözcükler* adlı makalesinde, bu durumu “kelime ölümü” ile açıklar. Kelime ölümünün ilk nedeni “gösterilen”in toplum hayatında değerini yitirerek ve insanların günlük hayatlarının gereği olmaktan çıkarak bir süre sonra unutulmasıdır. Diğer bir neden ise bir kavramı karşılamakta kullanılan kelimenin yerini zaman içerisinde başka bir kelimenin almasıdır. Kavram yaşamaya devam ettiği halde göstereni değiştirilir. Bu süreçte kelime anlamsal olarak daralmalar, kaymalar görülebilir (Türk, 2009, 83-88).

³ Stein, Heidi (2000). *17. Yüzyıla Ait Türkçe Bir Atasözü Koleksiyonu* (Çev. V. Coşkun). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.2.

⁴ Megiser’in gramerindeki bar (Megiser, 1612, 17), tutulmas (Megiser, 1612, 24), bur (Megiser, 1612, 148) kullanımlarındaki b-, -mAs gibi seslik özellikler eskicil bir nitelik taşımaz. Bu durum yabancı sözcüklerde de görülmektedir: haiban (Megiser, 1612, 38) “hayvan”, bachtinde (Megiser, 1612, 37) “vaktinde”. Dönemin diğer eserlerine baktığımızda da bu tür kullanımlara rastlamamaktayız.

4.1. Eklerde Eskicil Ögeler

4.1.1. Belirtme Durumu Eki +n

- “İptida ahirin fikir eyle, andan işle.” (Megiser, 1612, 13)
- “Etikat etme kimseye, madamki kileile tuzin almayasın.” (Megiser, 1612, 30)
- “Mümkim olmayanın isteme, dileme.” (Megiser, 1612, 47)
- “Sard sürke gendü kabın acıdur.” (Megiser, 1612, 116)
- “Kurt tüğün deysterür, huyni deystermez.” (Megiser, 1612, 161)
- “Ben üzümün suyun severen a, sofi danesini; zira kimi kızın sever kimi anesin.” (Megiser, 1612, 198)
- “Taşanun kacoşın g'ördüm, etinden iğrendüm.” (Megiser, 1612, 205)

Orhon Türkçesi (Tekin, 2016, 102-103) ve Eski Uygur Türkçesinde (Eraslan, 2012, 138-139) +n belirtme durumu eki⁵; birinci, ikinci ve üçüncü tekil kişi iyelik ekinden sonra kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde üçüncü çokluk kişi iyelik ekinden sonra da kullanılmıştır. Ancak daha sonraki Karahanlı (Hacıeminoğlu, 2008, 29), Harezmi (Hacıeminoğlu, 1997, 61-62), Kıpçak (Karamanlıoğlu, 1994, 66-67), Çağatay (Eckmann, 2003, 69) ve Eski Anadolu Türkçesi (Timurtaş, 2005, 87) dönemlerinde alanı daralmış, sadece üçüncü kişi iyelik ekinden sonra kullanılmıştır. Bu durum Osmanlı Türkçesinin son zamanlarına kadar devam etmiş, daha sonra kullanımdan düşmüştür (Ergin, 2013, 232).

4.1.2. İsimden İsim Yapım Eki +cIIAyIn

ancılayın “onun gibi, o kadar”

- “Nice selam uerürseñ ancılayın selamuñı alursen.” (Megiser, 1612, 93)
  - “Bir ağaç, şindi tutmuştur. Ayak, bir erün kubetile çıkar yerinden; dahi ancılayın bir zaman koyasen tekerleğile onı çukünden çıkarmazsen.” (Megiser, 1612, 220)
- YTS ancılayın “onun gibi, o kadar, öyle” (Dilçin, 2013, 21)

Genellikle zamirler üzerine gelen bu ek, “gibi” ve “kadar” anlamları ile benzetme ifade etmektedir. Muharrem Ergin'e göre +cIIAyIn eki; +çA (eşitlik eki), +IA- (isimden fiil yapım eki), y (yardımcı ses), -I (zarf-fiil eki) ve +n'nin (araç durumu eki) birleşmesi ile meydana gelmiştir (Ergin, 2013, 173-174).

Türkçenin tarihî dönemlerinde ekin kullanımı sınırlıdır. +cIIAyIn ekinin yapısına en yakın biçim ve anlam, Uygur Türkçesinde +çU ve +IAyU kullanımı ile karşımıza çıkmıştır: bulutçılayı “bulut gibi”, muñçılayı “böyle” (Eraslan, 2012, 95). Eski Anadolu Türkçesinde -cIIAyIn eki, çeşitli zamirlerde kullanılmıştır: bencileyin (Dilçin, 2013, 42), sencileyin (Dilçin, 2013, 196), bizcileyin ~ bizçileyin (Dilçin, 2013, 48), sizcileyin (Dilçin, 2013, 201), ancılayın (Dilçin, 2013, 21), buncılayın ~ muncılayın (Dilçin, 2013, 52). Eski Anadolu Türkçesinde sık bir şekilde gördüğümüz bu ek daha sonra kullanımdan düşmüştür.

4.1.3. Karşılaştırma ve Kuvvetlendirme Eki +rAk

yaramazrek “daha kötü, beter”

- “Hep azaladlukden yaramazrek oluruz.” (Megiser, 1612, 132)
- YTS yaramazrak “daha kötü, beter” (Dilçin, 2013, 247)

yeğrek “daha iyi, daha üstün”

- “Süz süylemeğile ademi yeğrektür haybanlardan. Haybanler senden yeğdür eğer ey süylemeyesin.” (Megiser, 1612, 38)

EUTS yigräk “daha iyi” (Caferoğlu, 2011, 296)

KTS yigrek~yegrek “daha iyi, hayırlı” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 322)

DKK yigrek “daha iyi, daha üstün, en iyi” (Ergin II, 2016, 333)

YTS yigrek~yegrek~yegrek~yigrek “daha iyi, üstün, baskın, tercih edilir” (Dilçin, 2013, 257)

DS yeğrek (I) “yeyrek” (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4227)

yeşrek “üstün güzel, üstün iyi” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 4261)

TS yeğrek “sf. hlk. daha iyi, daha üstün” (Türk Dil Kurumu, 2011, 2566)

Karşılaştırma ve kuvvetlendirme eki olan +rAk, daha çok sıfat ve zarflar üzerine getirilmektedir.

Eserde genel bir imla sorunu görülmektedir. Bunların yazarın telaffuzunu yansıttığını ya da transkripsiyonun bir sonucu olduğunu düşünmekteyiz. Bu yüzden bu tür kullanımlar inceleme dışında bırakılmıştır.

⁵ Erdoğan Boz ve Gürer Gülsevin bu ekin belirtme durumu eki olmadığını ve üçüncü kişi iyelik ekinin “+(s)I(n)” bünyesinde var olan bir ses olduğunu belirtir (Boz ve Gülsevin, 2013, 87).

İncelememizde Orhun Yazıtları'nda +rAk ekine rastlanılmamıştır. +rAk eki, Eski Uygur Türkçesi (Eraslan, 2012, 101), Karahanlı Türkçesi (Coşkun, 2001, 602-603), Harezmi Türkçesi (Hacıeminoğlu, 1997, 43), Kıpçak Türkçesi (Karamanlıoğlu, 1994, 96), Çağatay Türkçesi (Karaağaç, 2003, 78) ve Eski Anadolu Türkçesi (Timurtaş, 2005, 106-107) dönemlerinde ve sahalarında kullanılmıştır. Ek, günümüzde de kullanım alanı bulmuştur (Aydın, İnceman Akgün, Karahancı, Üstünova ve Üstünova, 2019, 721).

4.1.4. Zarf-fiil Eki -mAdIn

- “Añlaş yaşamadın gelmez.” (Megiser, 1612, 45)
- “Deüran ki hadisatile her gece yüküldür, G'ün doğmadın cehane neler doğa kim bile.” (Megiser, 1612, 67)

-mAdIn zarf-fiil ekinin yapısı ile ilgili, Türkologlar farklı görüşler ileri sürmüştür: Jean Deny, ekin -mA (fiilden isim yapım eki), +tı (olumsuzluk anlamı veren bir ek), +n (araç durumu eki) birleşimi ile oluştuğunu belirtmiştir (Deny, 2012, 822). Muharrem Ergin ise ekin sırasıyla -mA (olumsuzluk eki), -mA (fiilden isim yapım eki), +dIn (ayrılma durumu eki) birleşiminden meydana geldiğini açıklamıştır. Aynı sesleri taşıyan iki farklı ek, arka arkaya geldiği için biri düşmüştür. Tarihsel süreç içerisinde ekin -mAdIn biçiminden, -mAdAn'a dönüşmesinde +DAn ayrılma durumu eki etkili olmuştur (Ergin, 2013, 343).

Söz konusu ek, Orhun Yazıtları'nda -mAtIn) biçiminde (Tekin, 2016, 161) kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde -mAtIn, -mAdIn biçimi yanında -mAYIn biçimi de yer almıştır (Eraslan, 2012, 414). Karahanlı Türkçesi (Hacıeminoğlu, 2008, 174), Harezmi Türkçesi (Hacıeminoğlu, 1997, 169-170) ve Kıpçak Türkçesinde (Karamanlıoğlu, 1994, 147) ekin -mAdIn ve -mAYIn biçimleri devam etmiştir. Çağatay Türkçesinde olumsuz zarf-fiil şekillerini ifade etmek üzere -mAY ve -mAYIn şekilleri kullanılmıştır (Eckmann, 2003, 111). Eski Anadolu Türkçesinde -mAdIn biçiminde (Timurtaş, 2005, 157) görülen ek, Osmanlı Türkçesinde 16. yüzyıldan itibaren yerini -mAdAn'a bırakmıştır (Ercilasun, 2009, 460) ve bu şekilde günümüzde kullanılmaktadır.

4.2. Söz Varlığında Eskicil Ögeler

ağu “zehir”

- “G'üzel aüret hem şarap tatlı ağulardır.” (Megiser, 1612, 101)
EUTS	ağu “ağı, zehir” (Caferoğlu, 2011, 8)
ETG	ağu “zehir” (Gabain, 1988, 259)
DLT	agu “ağı, zehir” (Atalay IV, 1986, 13)
EDPT	ağu “zehir” (Clauson, 1972, 78)
NF	ağu “zehir, ağu” (Ata III, 1998, 8)
KTS	ağı (I)~ağu~avu~uvu “zehir” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 3)
ÇTS	ağu “ağı, zehir” (Ünlü, 2013, 17)
DS	ağu “1. Zehir. 2. Ağı. (II)” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 114)
	ağı (II) “zehirli ot” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 89)
TS	ağı “a. zehir” (Türk Dil Kurumu, 2011, 39)

aña “ona”, andan “ondan sonra”, anuñ “onun”

- “Onutma ülüm, dahim aña dur; Bu g'ün bañaise, yarın sañadur.” (Megiser, 1612, 90)
- “İptida ahirin fikür eyle, andan işle.” (Megiser, 1612, 13)
- “Sen evel biyuruk tutmeğa üğren, andan sora buyurasen.” (Megiser, 1612, 23)
- “Böyle güç nesne olmaz andan ki çok çalışmağile bulasen.” (Megiser, 1612, 75)
- “Şöle kolay hiç neste yokdur andan ki güç ola ki istemeyüp edesen.” (Megiser, 1612, 76)
- “Evel g'öriş andan biliş.” (Megiser, 1612, 210)
- “Müsülman oldur ki kurtuldı Müsülmanlar anuñ elinden dahi dilinden.” (Megiser, 1612, 9)

Eski Türkçede ol “o” zamiri hal ekleriyle çekimlenince “a” biçimine dönüşmüştür. Bu durum Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesinin ilk dönemleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında da devam etmiştir (Kocasavaş, 2004, 263-359): anı, aña, anda, andın~andan, anıñ~anuñ, ança vb.

OY	anta “orada, o zaman; ondan” (Tekin, 2014, 121)
EUTS	anıñ “onun” (Caferoğlu, 2011, 16)
ETG	andın~antın “oradan, ondan” (Gabain, 1988, 260)
DLT	andan “orada, ondan sonra” (Oğuzca) (Atalay IV, 1986, 24)

EDPT	andan~andın “o yüzden, bu yüzden; ondan sonra, bundan sonra” (Clauson, 1972, 177)
NF	aña (Ata III, 1998, 326)
KTS	anuñ~anın “onun” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 10)
ÇTS	anda (I) “orada, orda” (Ünlü, 2013, 43)
DKK	aña “ona, oraya (bk. ol)” (Ergin II, 2016, 16)
YTS	anuñ~anıñ~anın “1. Onun. 2. Onun için.” (Dilçin, 2013, 22)
DS	anuñ~anıñda “onun için, tevekkeli değil” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 269) andan (I) “mademki, sonra, bakalım” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 258)

Türkiye Türkçesinde bu sözcükler ona, ondan, onun biçimlerinde görülmektedir.

añıl añıl “yavaş yavaş”

- “Añıl añıl alur menzil her-i leng.” (Megiser, 1612, 181)

EUTS	amul~amıl~amal “uslu, halim, yavaş, sakin” (Caferoğlu, 2011, 14)
ETG	amıl~amal~amul “sakin” (Gabain, 1988, 260)
DLT	amul “sakin, rahat, yavaş yavaş, seğnik, kıılmıdamayan; yumuşak huylu adam” (Atalay IV, 1986, 23)
EDPT	amul~(?amıl) “sessiz, yumuşak başlı, ılımlı, barışçı, sakin” (Clauson, 1972, 160)
KTS	anul anul “ağır ağır, yavaş yavaş” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 10)
YTS	añıl, añıl “yavaş, sakin hafif. añıl añıl 1. Ağır ağır, usul usul, yavaş yavaş. 2. Kerte kerte, tedricen.” (Dilçin, 2013, 22)
DS	añıl (III) “yavaş, ağır” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 269)

artuk “fazla, arta kalan”

- “Her kişi gendü sanatında olan işe dahletsün, artuğa geçmesün.” (Megiser, 1612, 41)

OY	artuk “fazla” (Tekin, 2014, 123)
EUTS	artuk “artık, çok, fazla, arta kalan, son, son derece” (Caferoğlu, 2011, 21)
ETG	artuk “ziyade, artık” (Gabain, 1988, 262)
DLT	artuk “fazla, ziyade” (Atalay IV, 1986, 39)
EDPT	artuk~(?artok) “ek, fazla miktar” (Clauson, 1972, 204)
NF	artuk “fazla, çok; değerli, kıymetli” (Ata III, 1998, 21)
KTS	artık~artuk “artık, fazla” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 12)
ÇTS	artuk~artuk~artukı “çok fazla” (Ünlü, 2013, 54)
DKK	artuk “fazla, ziyade” (Ergin II, 2016, 19)
YTS	artuk~ardık~artık~artuğ “1. Başka, gayri, maada. 2. Fazla, ziyade. 3. Kusur, -den fazla. 4. Üstün. 5. Bir bütünün büyük bir kısmı.” (Dilçin, 2013, 26)
DS	artuk~artuğ~artuh “artık, geri kalan” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 336)
TS	artık “sf. 1. İçildikten, yenildikten veya kullanıldıktan sonra geriye kalan. 2. a. Bir şeyin harcandıktan veya kullanıldıktan sonra artan bölümü. 3. Daha çok, daha fazla. 4. zf. (a’rtık) Bundan böyle, bundan sonra. 5. a. müz. Büyük ve tam aralıkların yarım ses artmış hâli.” (Türk Dil Kurumu, 2011, 159)
EEAD	artuk “Temel anlamı ‘artık, arta kalan’ olan kelime kullanım sıklığı oranında anlam genişlemesine uğramıştır (Arslan Erol, 2014, 159).”

aşağa “aşağı, alt”

- “Eğarci akıllılar katında epsem olmak söylememek edeptür; maslahat bahtinde ol yeğdür ki söyüzde galasın. İki nesne akluñ eksiklidir: nefesi aşağı bağlamak söylecek bahte dahi söylemekdür epsem olacak bahte.” (Megiser, 1612, 37)

ETG	aşa “aşa, ötede” (Gabain, 1988, 262)
DLT	aşak “aşağı, dağ dibi (Oğuzca)” (Atalay IV, 1986, 42)
EDPT	aşak~aşağ~aşağa “alçak” (Clauson, 1972, 259)
NF	aşak~aşağ “aşağı, alt, alçak gönüllü, mütevazı” (Ata III, 1998, 24)
KTS	aşaka~aşağ~aşağa~aşağı~aşak (I)~aşaka “aşağı” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 14)
ÇTS	aşak “aşağı, alçak, alt” (Ünlü, 2013, 61)
DKK	aşağa “aşağı, aşağıya” (Ergin II, 2016, 21)
YTS	aşağa “aşağı” (Dilçin, 2013, 27)
DS	aşak (II) “aşağı” (Türk Dil Kurumu I, 1993, 349)
TS	aşağı “a. 1. Bir şeyin alt bölümü, zir, yukarı karşıtı. 2. Eğimli bir yerin daha alçak olan

yeri. 3. sf. Bir yere göre daha alçak yerde bulunan. 4. sf. Bayağı, adi. 5. sf. mec. Niteliği düşük, kötü. 6. sf. mec. Daha küçük, daha az. 7. sf. mec. Değeri daha az. 8. zf. Aşağıya, yere doğru." (Türk Dil Kurumu, 2011, 172)

bile "ile, birlikte, beraber"

- "Deñiz, ot, a¸ret; ¸ci bile yaramuzdur." (Megiser, 1612, 95)

OY	birle "ile, birlikte" (Tekin, 2014, 131)
EUTS	bile "ile, beraber, birlikte" (Caferoğlu, 2011, 42) birle~bile~birlen~bilen "ile, birlikte, beraber" (Caferoğlu, 2011, 44)
ETG	bil¸n "ile, birle" (Gabain, 1988, 268)
DLT	bile "ile, beraber" (Atalay IV, 1986, 91)
EDPT	bile "bk. birle" (Clauson, 1972, 332) birle "ile" (Clauson, 1972, 364)
NF	bile~birle "ile, birlikte, beraber" (Ata III, 1998, 64)
KTS	bile~bilen~birge~birle~birlen "ile, birlikte" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 31)
TS	bile (2)~bilen~birle~birlen~bile~ilan (2) "ile, birlikte" (nl¸, 2013, 144)
DKK	bile "birlikte, beraber" (Ergin II, 2016, 49)
YTS	bile~bilece "1. Birlikte, beraber. 2. Dahı, de. 3. İle." (Dilçin, 2013, 44)
DS	bilece "beraber" (T¸rk Dil Kurumu II, 1993, 691)
TS	bile "bağ. 1. Da, de, dahı. 2. zf. esk. Birlikte. 3. zf. Üstelik." (T¸rk Dil Kurumu, 2011, 335)

dala- "yağma etmek"

- "ok kaz kur¸i dalar." (Megiser, 1612, 107)

EUTS	tala- "yağma ve talan etmek" (Caferoğlu, 2011, 221)
ETG	talı~tala- "dalamak, yağma etmek" (Gabain, 1988, 296)
EDPT	tala- "zarar vermek, yağmalamak" (Clauson, 1972, 492)
KTS	tala- (I) "yağma etmek" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 259)
TS	tala- (I) "talan etmek, yağmalamak, harap etmek" (nl¸, 2013, 1068)
DKK	talat- "dalatmak" (Ergin II, 2016, 283)
YTS	dala- "talamak" (Dilçin, 2013, 72) tala- "(I) Yağma etmek. (II) Isırmak, yaralamak, sokmak." (Dilçin, 2013, 213)
DS	tala- (III) "k¸pek ısırarak" (T¸rk Dil Kurumu X, 1993, 3813)
TS	dala- "(-i) 1. K¸pek, kurt vb. hayvanlar dişlemek, ısırarak. 2. Zehirli b¸cek, ısırarak otu, sert kumaş dokunarak teni acıtmak veya kaşındırmak." (T¸rk Dil Kurumu, 2011, 583)
EEAD	"Zarar vermek, yağma etmek. Eski T¸rkeden itibaren kayıtlı. Eski Anadolu T¸rkesi d¸neminde 'ısırarak, yaralamak' anlamlarını kazanıyor (Arslan Erol, 2014, 484)."

dap- "itaat etmek, tabi olmak, boyun eğmek"

- "Tan¸riden gayrı kimseye dapmazum." (Megiser, 1612, 1)

EUTS	tap- "1. Tapmak, perestiş etmek. 2. Bulmak, elde etmek." (Caferoğlu, 2011, 225)
ETG	tap- "h¸rmet etmek, perestiş etmek" (Gabain, 1988, 297)
DLT	tap- "tapmak; hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak" (Atalay IV, 1986, 573)
EDPT	tap- (1) "Tan¸rı'yı ve bir insanı efendi olarak g¸r¸p hizmet etmek" (Clauson, 1972, 435)
KTS	tap- (III) "hizmet etmek" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 262)
TS	tap- "tapmak, bulmak, kaybolanı bulmak" (nl¸, 2013, 1078)
YTS	tapmak~tapmak "1. İtaat etmek, tabi olmak, boyun eğmek, bağlanmak. 2. Takdim etmek, sunmak. 3. Bulmak, haiz olmak." (Dilçin, 2013, 215)
DS	tap- (III) "bir Şeye tutkun olmak, d¸řk¸nl¸k g¸stermek" (T¸rk Dil Kurumu X, 1993, 3828)
TS	tap- "(-e) 1. İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde g¸stermek. 2. mec. Tutku ile sevmek, bağlanmak. 3. mec. Birine çok değer vermek." (T¸rk Dil Kurumu, 2011, 2266)
EEAD	tap- "Hizmet etmek" anlamındaki kelime zaman içinde anlam genişlemesine uğrayarak "hem insan olarak y¸neticiye tapma hem de Tan¸rı'ya hizmet etmek anlamında tapma" anlamlarını kazanmıştır. Bazı kaynaklarda kelimenin anlamları arasına, eş sesli olduğu diğer tap- "bulmak" fiilinin anlamları da yazılmıştır (Arslan Erol, 2014, 488).

epsem “sessiz, suskun”

- “Epssem olmak yeğdür çok söylemektenise.” (Megiser, 1612, 36)

• “Eğarci akıllılar katında epssem olmak söylememek edeptür; maslahat bahtinde ol yeğdür ki söyüzde galasın. İki nesne akluñ eksiklidir: nefesi aşığa bağlamak söylecek bahte dahi söylemekdür epssem olacak bahte.” (Megiser, 1612, 37)

KTS epssem~ebsem “suskun” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 74)

ÇTS epssem~ebsem~efsem “sessiz, sakin” (Ünlü, 2013, 340)

YTS epssem “sessiz, ses çıkarmayan, susan” (Dilçin, 2013, 95)

TS epssem “sf. ses çıkarmayan, susan” (Türk Dil Kurumu, 2011, 805)

Epssem sözcüğü, Uygurca sep sem “çok sakin, hiç gürültüsüz” sözünden gelişmiştir: sem “sessiz” sözcüğünün ilk hece ünlüsünden sonra eklenen p ünsüzü ile pekiştirilmiş ve benzeşmezlik neticesinde epssem biçimini almıştır (Taş, 2015, 50).

eü- “acele etmek”

- “Eümek şeytandendir.” (Megiser, 1612, 69)

- “Eüen kancik g’ösüz doğurur.” (Megiser, 1612, 70)

ETG äw~iw- “yürümek” (Gabain, 1988, 265)

DLT ëw- “acele etmek” (Atalay IV, 1986, 206)

EDPT ëv- “acele etmek” (Clauson, 1972, 4)

NF ëw- “evmek, acele etmek” (Ata III, 1998, 141)

KTS iv~ev~i- (I) “acele etmek” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 117)

ÇTS ëv~ëw~iv- “acele etmek, ivmek” (Ünlü, 2013, 351)

YTS iv~ev- “acele etmek” (Dilçin, 2013, 132)

DS iv- “1. Acele etmek. 2. Çok istemek.” (7, 2572)

TS iv- “(nsz) çabuk davranmak, acele etmek” (Türk Dil Kurumu, 2011, 1235)

EEAD “Acelesi olmak, acele etmek anlamındaki kelimenin, anlam alanını genişlettiği görülmektedir: Kutadgu Bilig ‘acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak’ ve Süheyl ü Nevbahâr’da ‘acele etmek, hızla gitmek, koşmak’ anlamlarında kullanılmıştır (Arslan Erol, 2014, 281).”

handa “nerede”

- “Onda kur, handa burasın (=vurasın). / Onda kar handa var.” (Megiser, 1612, 148)

- “Handa aş onda huzur baş, handa iş ondan sifiş.” (Megiser, 1612, 189)

- “Vay ol efe handa tavik üter, horoz diñler.” (Megiser, 1612, 194)

OY kantan “nereden” (Tekin, 2014, 147)

EUTS kanda “nerede” (Caferoğlu, 2011, 165)

ETG kanta “nerede” (Gabain, 1988, 277)

DLT kanda “nerede” (Atalay IV, 1986, 261)

EDPT kanta~kantın “bk. ka:nu” (Clauson, 1972, 635)

ka:nu “hangi, ne” (Clauson, 1972, 632)

NF kanda “nereye” (Ata III, 1998, 199)

KTS kanda “nerede” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 125)

ÇTS kanda “nerede” (Ünlü, 2013, 575)

DKK kanda “nerede, nereye” (Ergin II, 2016, 165)

YTS handa “kanda” (Dilçin, 2013, 117)

kanda “nerede, nereye” (Dilçin, 2013, 136)

DS handa~handan (II) “Çoktan, çok evvelden beri” (Türk Dil Kurumu VII, 1993, 2272)

Tarihî dönemlerde handa~kanda sözcükleri “nerede, nereye” anlamlarında kullanılmış, ağızlarında ise “çoktan, çok evvelden beri” anlamı kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

irak “uzak”

- “Alma ağaçdan irak düşmaz. / Yemiş ağaçden irak düşmez.” (Megiser, 1612, 64)

- “Misurde sultan ol, tek bizden irak ol.” (Megiser, 1612, 169)

OY irak “irak, uzak” (Tekin, 2014, 141)

EUTS irak “irak, uzak” (Caferoğlu, 2011, 87)

ETG irak~yırak “uzak” (Gabain, 1988, 273)

DLT yırak “uzak, irak” (Atalay IV, 1986, 786)

EDPT ıra:k “uzak, çok uzakta” (Clauson, 1972, 214)
NF ırağ-yırağ “uzak” (Ata III, 1998, 178)
KTS ırağ-ırağ-yırağ “ırak, uzak” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 101)
ÇTS ırağ “ırak, uzak” (Ünlü, 2013, 501)
DKK ırağ “ırak, uzak” (Ergin II, 2016, 142)
YTS ırağ-ırağ-ırağ-yırağ “uzak” (Dilçin, 2013, 122)
DS ırağ-ırağ-ırağ-ırağ-ırak “uzak” (Türk Dil Kurumu VII, 1993, 2480)
TS ırak (I) “sf. uzak” (Türk Dil Kurumu, 2011, 1125)
EEAD ıra:k “ıra:-’tan türeyen bu isim ‘uzak’ anlamındadır. Eski Türkçeden itibaren karşımıza çıkan kelimenin, Eski Anadolu Türkçesinde bilhassa Kur’an Tercümesi’nde çok anlamlı olduğu görülmektedir: 1. Uzak. 2. Gerçekleşmez, baid. 3. Aradığını bulamayan, (gayeden) uzak; hor, hakir, zelil (Arslan Erol, 2014, 288).”

İs “sahip”

• “Aħmak konuk ev İsinİ ağırlar.” (Megiser, 1612, 156)

OY idi (I) “sahip” (Tekin, 2014, 142)

EUTS idi “1. Sahip; bey. 2. Büsbütün, bundan dolayı, tam, herhangi; kesin olarak, hiç. 3. İdi.” (Caferoğlu, 2011, 89)

ETG idi-İye-İe-İge “bey, sahip” (Gabain, 1988, 274)

DLT İdi “sahip; efendi; Tanrı” (Atalay IV, 1986, 226)

EDPT İdi “efendi, sahip; Müslüman metinlerde sıklıkla Tanrı anlamındadır.” (Clauson, 1972, 41)

KTS İssi (II) “sahip, malik” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 115)

DKK İss “sahip” (Ergin II, 2016, 153)

YTS İs-İssi “sahip, malik” (Dilçin, 2013, 129)

DS İst (I) “sahip” (Türk Dil Kurumu VII, 1993, 2560)

EEAD İdi “Başlangıçta tam olarak ‘efendi, sahip’ anlamına gelen kelime anlamını genişleterek ‘Sahip’ (Tanrı) anlamında kullanılmış. Ancak bu anlamı da daha sonra kaybolmuştur (Arslan Erol, 2014, 100).”

İndi “o halde, öyleyse”

• “Bir kimse ki bildi gendüsini, İndi tahkik bildi Tañrisini.” (Megiser, 1612, 2)

OY amtı “şimdi, şimdiki” (Tekin, 2014, 121)

EUTS ämti-amtı-ämdi “şimdi” (Caferoğlu, 2011, 72)

amdı “bk. amtı” (Caferoğlu, 2011, 14)

ETG amtı-ämti-ämti “şimdi” (Gabain, 1988, 260)

DLT emdi-İmdi “şimdi” (Atalay IV, 1986, 178)

EDPT amtı “şimdi, şu anda” (Clauson, 1972, 156)

NF emdi “şimdi” (Ata III, 1998, 120)

KTS İmdi-İndi-İmdi “şimdi, derhâl” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 110)

ÇTS İmdi-İmdi-İmdi-şimdi “şimdi, halen” (Ünlü, 2013, 525)

DKK İmdi “İmdi, şimdi” (Ergin II, 2016, 152)

YTS İmdi “şimdi, artık, o halde, öyleyse” (Dilçin, 2013, 127)

İndi-İndi “şimdi” (Dilçin, 2013, 128)

DS İncik (III)-İndi-İncik-İnci-İndik-İndi-İndice “şimdi” (Türk Dil Kurumu VII, 1993, 2538)

TS şİmdi “zf. (şİ’mdi) 1. Şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda. 2. Az sonra, yakında. 3. Az önce, biraz önce, demin. 4. Artık, bundan böyle, bu duruma göre.” (Türk Dil Kurumu, 2011, 2225)

İndi biçiminin yanı sıra bir başka atasözünde şİndi biçimi de görülmektedir: “Bir ağaç, şİndi tutmuştur. ayak, bir erüñ kubetile çıkar yerinden; dahi ancılaıın bir zaman koyasen tekerleğİle onİ çukİnden çıkarmazsen.” (Megiser, 1612, 220)

İste- “istemek, arzu etmek; aramak”

• “Aİpsuz yar İsteyen yarsuz kalur.” (Megiser, 1612, 58)

• “İsteñ İlmi beşikten makpereye ıarince.” (Megiser, 1612, 195)

Yukarıdaki atasözlerinde İste- fiili, “dilemek” anlamı yanında “aramak” ifadesi de içerir⁶. “Aramak”

⁶ “Ayıpsız yâr arayan (dost İsteyen), yârısız (dostsuz) kalır. (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.01.2021)”

ifadesinin söz konusu olduğu iste- fiillerini arkaik / eskicil bir öge olarak değerlendirmekteyiz. Megiser'in gramerinde "dilemek" ifadesiyle kullanılan iste- fiili ise şu atasözlerinde karşımıza çıkar:

"Mümkim olmayanın isteme, dileme." (Megiser, 1612, 47)

"Helaklığı istem (<isteyen) bulur." (Megiser, 1612, 51)

"Şöle kolay hiç neste yokdur andan ki güç ola ki istemeyüp edesen." (Megiser, 1612, 76)

"Çümleki kulbini istediği yerde dakar." (Megiser, 1612, 121)

"Neste bilmemek ayp değıldür, ema ayp, nesne öğrenmeğe iste(...)mektür." (Megiser, 1612, 192)

"Yolü tükenene yol harçlık istemek diüanilüktür." (Megiser, 1612, 203)

EUTS iste-~izde- "istemek, aramak, arzu etmek" (Caferoğlu, 2011, 99)

ETG istä- "bk. izdä-" (Gabain, 1988, 275)

izdä-~istä-~ästä- "izlemek, aramak, istemek" (Gabain, 1988, 276)

DLT iste- "istemek; arkasına düşmek; aramak bk. irte-" (Atalay IV, 1986, 238)

irte- "arkasına düşmek; istemek bk. iste-" (Atalay IV, 1986, 236)

EDPT izde:- "bk. iste:-" (Clauson, 1972, 282)

iste:- Kaşgarlı bu sözcüğün irte- "aramak, (bir şeyi) takip etmek" ile tanımlamıştır. Ama bu iki kelimenin sonraki gelişimi farklıdır. İrte- anlamını korurken iste- "dilemek, bir şey dilemek" ile anlamını genişletmiştir. İste- fiilinin meydana gelişinde şüphesiz izde- fiili ile bağlantısı vardır. (Clauson, 1972, 243)

NF iste- "istemek; aramak" (Ata III, 1998, 188)

KTS iste- ~ isde- ~ izde- (I) ~ irde- (II) ~ izle- ~ yizde- "istemek, aramak, araştırmak" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 115)

ÇTS iste-~izde- (1) "istemek, talep etmek, arzulamak" (Ünlü, 2013, 541)

izde- (1) "istemek" (Ünlü, 2013, 552)

izde- (2) "telaş ile koşarak araştırmak, aramak, araştırmak, izlemek" (Ünlü, 2013, 552)

DKK iste- "istemek, aramak" (Ergin II, 2016, 154)

YTS iste- "1. Aramak, araştırmak. 2. Beklemek, gözetmek, kollamak. 3. Sormak, tahkik etmek." (Dilçin, 2013, 129)

DS isten-~isten- "dilenmek" (Türk Dil Kurumu VII, 1993, 2560)

TS iste- "(-i) 1. İstek duymak, arzulamak. 2. (-den, -i) Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek. 3. Görmek istediğini bildirmek. 4. Gerek olmak. 5. Evlenmek dileğinde bulunmak." (Türk Dil Kurumu, 2011, 1212)

EEAD iste- Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından beri görülen bu kelime izde- biçiminin ses ve anlam değişikliğine uğramış biçimidir. Başlangıçta "izlemek, takip etmek anlamında olan kelime" tarihsel süreç içerisinde "istemek, arzu etmek" anlamlarına da sahip olmuştur (Arslan Erol, 2014, 299).

karañu "karanlık"

• "Barduğın yer karañuise sende g'özin kup." (Megiser, 1612, 143)

EUTS karangku "karanlık" (Caferoğlu, 2011, 167)

ETG karangü "karanlık" (Gabain, 1988, 278)

DLT karanggu "karanlık, karanlık" (Atalay IV, 1986, 267)

EDPT karangü "karanlık, loşluk" (Clauson, 1972, 662)

NF karanggu~karangku "karanlık" (Ata III, 1998, 201)

KTS karangü ~ karagılık ~ karaglık ~ karağı ~ karangı ~ karanguluk ~ karanı ~ karañu "karanlık" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 127)

ÇTS karañu~karangku~karangü~karanku~karangü "karanlık" (Ünlü, 2013, 582)

DKK karangu~karanqu~karañu "karanlık" (Ergin II, 2016, 169)

YTS karañu~karağı~karañılık~karanuğ~karanuluğ~karañuluk "karanlık" (Dilçin, 2013, 139)

DS karañı "çok karanlık" (Türk Dil Kurumu VIII, 1993, 2651)

TS karanlık "a. 1. Işık olmama durumu. 2. sf. Işıksız. 3. mec. Üzüntü, sıkıntı, perişanlık. 4. sf. mec. Yasalara, törelere uygun olmayan. 5. sf. mec. Gereğince anlaşılıp bilinemeyen, ne olacağı, sonu belli olmayan (durum). 6. sf. mec. Karışık." (Türk Dil Kurumu, 2011, 1320)

kat "huzur, yan, ön, makam"

• “Eğarci akıllılar katında epsem olmak söylememek edeptür; maslahat bahtinde ol yeğdür ki söyüzde galasin. İki nesne akluñ eksiklidir: nefesi aşığa bağlamak söylecek bahte dahi söylemekdür epsem olacak bahte.” (Megiser, 1612, 37)

EUTS kat “1. Kat, tabaka, kat kat, defa, kez. 2. Mitolojik bir hayvan.” (Caferoğlu, 2011, 170)

ETG kat “defa, kat” (Gabain, 1988, 278)

DLT kat “kat” (Atalay IV, 1986, 278)

kat “nezd, yan” (Atalay IV, 1986, 278)

EDPT kat 1 Temelde bir şeyin “tabaka”sı, bir battaniyenin “bir kat”ı, bir evin “bir kat”ı gibi; dolayısıyla analogiyle katın sayısını “birkaç kez” gibi “kere” ifadesini içerir. (Clauson, 1972, 593)

NF kat “kat, huzur, yan; kat; (elbise için) takım” (Ata III, 1998, 204)

KTS kat (I) “kat, huzur” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 131)

kat (II) “kat, tabaka” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 131)

ÇTS kat “kat, derece, seviye; yan, huzur” (Ünlü, 2013, 591)

DKK kat “kat; huzur, yan, ön, makam” (Ergin II, 2016, 174)

YTS kat (I)~kıt (I) “nezd, yan, huzur, ön” (Dilçin, 2013, 141)

DS katkat “Üst üste açılıp saçta pişirilen yufkalar” (Türk Dil Kurumu VIII, 1993, 2684)

TS kat (I) “a. 1. Bir yapıda iki döşeme arasında yer alan daire veya odaların bütünü. 2. Bir yüzey üzerine az veya çok kalın bir biçimde, düzgün olarak yayılmış bulunan şey. 3. Üst üste konulmuş şeylerden her biri, tabaka. 4. Giyeceklerde takım. 5. Apartman dairesi. 6. Ön, yan. 7. Huzur. ...” (Diğer anlamlar için bk. Türk Dil Kurumu, 2011, 1347-1348)

EEAD “ ‘Kat, tabaka’ anlamının çeşitli nesnelere için kullanılması sonucunda anlam genişlemesine uğramış, aynı zamanda ‘nezd, huzur, ön’ gibi yan anlamlar da kazanmıştır (Arslan Erol, 2014, 322).”

kay(ı)r- “kaygılanmak, endişelenmek”

• “Hidistan, fülü sibrisinekten kayurmaz.” (Megiser, 1612, 35)

• “Kurt hesabı kayrmaz.” (Megiser, 1612, 164)

• “Sen ayağın altunde karıncaden heberün olmayacak, sen dahi fül tabanı altunde girdüğünde kimisi seni kayrmaz.” (Megiser, 1612, 199)

EUTS kağğurmak “kaygılanmak, kederlenmek” (Caferoğlu, 2011, 160)

ETG kağğur- “kederlenmek” (Gabain, 1988, 276)

DLT kağğur- “kayırma, kaygıya düşmek, kaygılanmak” (Atalay IV, 1986, 247)

EDPT kağğur- “kederlenmek, üzölmek; endişelenmek” (Clauson, 1972, 599)

NF kağğur- “üzölmek, tasalanmak, endişe etmek” (Ata III, 1998, 195)

KTS kağğur- “kaygılanmak, endişe etmek” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 122)

ÇTS kayğur- “kaygılanmak, tasalanmak” (Ünlü, 2013, 598)

DKK kayur- “kaygılanmak, endişe etmek, merak etmek” (Ergin II, 2016, 177)

YTS kayır- ~ kayır- ~ kayır- “1. Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek. 2. Kaygılanmak, tasalanmak. 3. Sakınmak, çekinmek. 4. Hazırlamak.” (Dilçin, 2013, 143)

DS kayır- “korumak, merak etmek” (Türk Dil Kurumu VIII, 1993, 2701)

TS kayır- “(-i) 1. Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek. 2. Birini, başkalarının veya işin zararı pahasına tutmak. 3. Birine haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek.” (Türk Dil Kurumu, 2011, 1364)

kop- “ortaya çıkmak, olmak”

• “Yalan maslahata karişan yeğdür ol gerçekten ki fitne koparicidir.” (Megiser, 1612, 44)

• “Yasak olana dahi ziyade arzu kopar.” (Megiser, 1612, 55)

• “İttihat kağa koparmaz.” (Megiser, 1612, 100)

EUTS kop- “kalk-” (Caferoğlu, 2011, 182)

DLT kop- “kopmak, gelmek; kalkmak; başlamak, çıkmak; başkaldırmak” (Atalay IV, 1986, 345)

EDPT kop- “kalkmak” (Clauson, 1972, 580)

NF kop- “kalkmak, ayağa kalkmak; dışarı çıkmak; zuhur etmek, meydana gelmek, var olmak” (Ata III, 1998, 254)

KTS kop- (V) “ortaya çıkmak, yetişmek, büyüme” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 153)

ÇTS kop- “kopmak, ayağa kalkmak, ayrılmak, çıkmak” (Ünlü, 2013, 647)

DKK kop- “kopmak; çıkmak, ortaya çıkmak, olmak” (Ergin II, 2016, 189)

- YTS kop- "1. Ayağa kalkmak, haşrolmak. 2. Meydana çıkmak, zuhur etmek, çıkmak. 3. Harekete geçmek, fırlamak, kalkmak." (Dilçin, 2013, 156)
- DS kop- "1. Koşmak, hızlı gitmek. 2. Kalkmak, ayrılmak, çıkmak, gitmek." (Türk Dil Kurumu VIII, 1993, 2921)
- TS kop- "(nsz) 1. Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak. 2. Yerinden ayrılmak. 3. Gövdeden ayrılmak. 4. mec. Birdenbire gürültülü veya tehlikeli olaylar birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak. 5. mec. Bütün ilişkileri kesilip büsbütün ayrılmak veya uzaklaşmak. 6. mec. Kurtulmak. 7. mec. Çok ağrımak. 8. hlk. Koşmak, hızla gitmek." (Türk Dil Kurumu, 2011, 1480)
- EEAD Kelimenin anlam alanında 11. yüzyıldan itibaren bir genişleme görülmektedir (Arslan Erol, 2014, 369).

kös- "ayağını uzatmak"

- "Yorganuñe g'öre k'ösün." (Megiser, 1612, 86)
- DLT kösül- "(ayak) uzanmak, uzatılmak" (Atalay IV, 1986, 366)
- EDPT *kös- "bk. kösül-" (Clauson, 1972, 748)
- kösül- "bacakları dışa doğru uzatmak" (Clauson, 1972, 750)
- KTS kösül- "uzanmak" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 160)
- YTS kösül- "uzanmak, ayağını uzatmak" (Dilçin, 2013, 158)
- DS kös- "1. Ayağını uzatmak. 2. İnsan olduğu yere yıkılıp kalmak." (Türk Dil Kurumu I, 1993, 2973)

nice "nasıl"

- "Nice selam ıerürseñ ancıla,ın selamuñı alursen." (Megiser, 1612, 93)
  - "Almakta nicesin? Şahinler gibi. Ya ıermekte nicesin?" (Megiser, 1612, 155)
- OY neçe "nice, ne kadar çok" (Tekin, 2014, 158)
- EUTS neçe "1. Ne kadar, kaç. 2. Nasıl, herhangi." (Caferoğlu, 2011, 135)
- ETG năcă "(br.) ne kadar, kaç" (Gabain, 1988, 287)
- DLT nece-neçe "ne kadar, nice, kaç" (Atalay IV, 1986, 419)
- EDPT ne:çe "ne kadar, kaç" (Clauson, 1972, 775)
- NF nişe "niçin, neden, niye" (Ata III, 1998, 316)
- KTS nişe "niçin, neden" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 202)
- ÇTS nice-nece-neçe-niçe-nişe-nêşe "ne miktar" (Ünlü, 2013, 843)
- DKK niçe "nice, nasıl, ne kadar" (Ergin II, 2016, 222)
- YTS nice-niçe "1. Nasıl. 2. Çok, birçok, hayli. 3. Çok kez. 4. Ne. 5. Ne zaman. 6. Kaç, ne kadar, ne derece. 9. Ne vakte kadar." (Dilçin, 2013, 169)
- DS neçe "ne kadar, kaç, nice" (Türk Dil Kurumu IX, 1993, 3243)
- TS nice "sf. 1. Kaç, ne kadar. 2. Birçok. 3. zf. (ni'ce) Nasıl. 4. zf. (ni'ce) Uzun süreden beri." (Türk Dil Kurumu, 2011, 1770)

od "ateş"

- "Odden korkan tütünden sakınsın." (Megiser, 1612, 120)
- OY ot "ateş" (Tekin, 2014, 161)
- EUTS od "bk. ot" (Caferoğlu, 2011, 138)
- ot "ateş, ot" (Caferoğlu, 2011, 142)
- ETG ot (br.)~oot "ateş" (Gabain, 1988, 289)
- DLT ot "ateş, duman" (Atalay IV, 1986, 444)
- EDPT o:t~o:d "ateş. Mecaz anlamda bazen 'öfke' için kullanılır." (Clauson, 1972, 34)
- NF ot (2) "ateş" (Ata III, 1998, 332)
- KTS od~ot (I) "ateş" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 203)
- ÇTS ot (I) "ateş; mec. sıkıntı, üzüntü" (Ünlü, 2013, 866)
- DKK od "ateş" (Ergin II, 2016, 224)
- YTS od (I)~ot (III) "ateş" (Dilçin, 2013, 171)
- DS ot (II) "barut" (Türk Dil Kurumu IX, 1993, 3292)
- TS od "a. esk. ateş" (Türk Dil Kurumu, 2011, 1787)
- EEAD o:t (1)~o:d Asıl anlamı "ateş", anlam genişlemesiyle mecazi olarak "öfke, kızgınlık" için de kullanılmıştır (Arslan Erol, 2014, 685).

oğruma “kopma, ayrılma”

- “Herdaim korku çekmedenise bir oğurda oğruma yeğdür.” (Megiser, 1612, 50)

EUTS oğurka “iğe kemiği, omurga, fıkra” (Caferoğlu, 2011, 140)

ETG oğurka (-ga?) “omur, omurga, fıkra” (Gabain, 1988, 288)

DLT oğur- “kemik yarıp ayırmak” (Atalay IV, 1986, 427)

EDPT oğur- “koparmak, ayırmak, parçalamak, sökmek” (Clauson, 1972, 91)

oğur “vakit, zaman”

- “Herdaim korku çekmedenise bir oğurda oğruma yeğdür.” (Megiser, 1612, 50)

EUTS oğur “1. Zaman, vakit. 2. Sebep, fırsat.” (Caferoğlu, 2011, 139)

ETG uğur-ugur “(br.) vakit, fırsat, sebep, dolayı, uğur” (Gabain, 1988, 304)

uğra-~uğura-~uğra “(br.) uymak, planlamak, niyetlenmek” (Gabain, 1988, 304)

DLT oğur “vakit, zaman” (Atalay IV, 1986, 427)

EDPT uğur “1. Zaman. 2. Sebep.” (Clauson, 1972, 89)

KTS uğur (I) “zaman” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 291)

ÇTS uğra- “uğramak” (Ünlü, 2013, 1181)

YTS uğra- “1. Tesadüf etmek, rastlamak, rast gelmek. 2. Karşılaşıp geçmek, uzaklaşmak. 3.

Üstüne varmak, birden saldırmak.” (Dilçin, 2013, 229)

DS uğur (V) “zaman” (Türk Dil Kurumu IX, 1993, 4030)

TS uğur (I) “a. 1. Bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelere var olduğuna inanılan iyilik kaynağı. 2. Bu nitelikte olduğuna inanılan şey. 3. İyi nitelik, meymenet, kadem. 4. Talih, şans.” (Türk Dil Kurumu, 2011, 2412)

EEAD uğur “Kelimenin semantik olarak oldukça belirsiz olduğunu söyleyen Clauson (1972, 89), hem ‘zaman’ hem de ‘sebep’ anlamına geldiğine deindikten sonra, bazı metinlerde hangisinin ilk sırada geldiğini söylemenin zor olduğunu da ekliyor. Kelimenin anlam gelişimini ise şöyle veriyor: ‘zaman’ anlamı, ‘doğru zaman, hayırlı zaman’a genişlemiş gibi görünüyor ve bundan ‘iyi şans’a (Arslan Erol, 2014, 559).”

oğurlan- “uğurlanmak işi”

- “At oğurlandıktan sora ahur kapışını kaparsen.” (Megiser, 1612, 202)

KTS oğurla- (II) “Birisıyla arasındaki mesafeyi azaltmak” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 203)

TS uğurla- “(-i) gideni esenlik ve sevgi dilekleriyle geçirmek, yolcu etmek, teşyi etmek” (Türk Dil Kurumu, 2011, 2412)

Oğur eskicil ögesini barındıran bu kelime +la-n- ekiyle türetildiği için çalışmamızda madde başı olarak almayı uygun gördük.

ol “o”

- “Müsülman oldur ki kurtuldü Müsülmanlar anuñ elinden dahi dilinden.” (Megiser, 1612, 9)

- “Adamlerüñ şerlisi, yaramazlı oldur ki adamleri zarurü dokuna.” (Megiser, 1612, 31)

• “Eğarci akıllılar katında epsem olmak söylememek edeptür; maslahat bahtinde ol yeğdür ki söyüzde galasın. İki nesne akluñ eksiklidir: nefesi aşığa bağlamak söylecek bahte dahi söylemekdür epsem olacak bahte.” (Megiser, 1612, 37)

- “Yalan maslahata karişan yeğdür ol gerçekten ki fitne koparıcıdır.” (Megiser, 1612, 44)

- “Vay ol efe handa tavik üter, horoz diñler.” (Megiser, 1612, 194)

- “Ne ülçile ülçersen ol ülçile alursen.” (Megiser, 1612, 196)

OY ol “o” (Tekin, 2014, 159)

EUTS ol “bu, o” (Caferoğlu, 2011, 141)

ETG ol “o” (Gabain, 1988, 288)

DLT ol “o; dır, dir, dur, dür (koşaç: haber edati)” (Atalay IV, 1986, 431)

EDPT ol “bu; o; koşaç” (Clauson, 1972, 123)

NF ol “o” (Ata III, 1998, 321)

KTS ol (I) “o” (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 204)

ÇTS ol (I) “o” (Ünlü, 2013, 861)

DKK ol “o” (Ergin II, 2016, 230)

YTS ol “1. O, üçüncü tekil kişi adılı. 2. Öbür, öteki, diğer.” (Dilçin, 2013, 173)

TS ol "sf. esk. 1. O gösterme sıfatı. 2. zm. O gösterme zamiri." (Türk Dil Kurumu, 2011, 1795)
o (II) "sf. 1. Uzakta olan, hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirten bir söz. 2. zm.
Teklik üçüncü kişiyi gösteren bir söz. 3. zm. İki veya daha çok şeyden, daha önce sözü geçeni gösteren bir
söz." (Türk Dil Kurumu, 2011, 1785)

satı "satış, alışveriş"

• "Dostile ye, iç; satı pazar etme." (Megiser, 1612, 28)

EUTS satı "satış, muamele, ticaret, alış-veriş" (Caferoğlu, 2011, 198)

ETG satı "satış" (Gabain, 1988, 292)

DLT satı "satış, satma" (Atalay IV, 1986, 497)

EDPT satı " 'satış, satmak' fakat genellikle daha özel olarak 'ticaret', bazen de 'satış fiyatı' "

(Clauson, 1972, 799)

NF satın "satın" (Ata III, 1998, 362)

KTS satu~satı~satı~satı "satma, satış" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 228)

ÇTS satu (I)~satı~satın~satın~satın "satış" (Ünlü, 2013, 953)

YTS satu~satı~satı "1. Satış. 2. Satın alınacak şey. 3. Pazar yeri." (Dilçin, 2013, 193)

DS satık (II) "1. Satılan, elden çıkarılan (mal vb.). 2. Peşin." (Türk Dil Kurumu X, 1993, 3550)

TS satı "a. hlk. 1. Satma işi, satış. 2. sf. Adanmış." (Türk Dil Kurumu, 2011, 2041)

EEAD satı "Eski Türkçeden beri kullanılan kelimenin anlam alanı bilhassa Eski Anadolu

Türkçesi döneminde genişlemiştir. Bu dönemde, daha önceki dönemlerde hiç görülmeyen 'pazar yeri' anlamını da kazanmıştır (Arslan Erol, 2014, 460)."

semirt- "şişmanlatmak, besili olmasını sağlamak"

• "Efendinün nazari bakışı atleri semirdür." (Megiser, 1612, 80)

EUTS semiz "semiz" (Caferoğlu, 2011, 200)

ETG sâmez "semiz" (Gabain, 1988, 293)

DLT semri- "semirmek, yağlanmak" (Atalay IV, 1986, 504)

EDPT semri- "şişmanlatmak, şişman olmak. semir*, semiz'in r'li Türkçe şeklidir." (Clauson, 1972, 830)

NF semüz "semiz" (Ata III, 1998, 365)

KTS semiz~semüz~simiz "semiz, şişman, besili" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 231)

ÇTS semir-~semiz-~simir- "şişmanlatmak, besili olmak" (Ünlü, 2013, 967)

DKK semüz "semiz, besli, yağlı, etli, etli canlı" (Ergin II, 2016, 263)

YTS semri- "semirmek, tavlanmak, şişmanlatmak" (Dilçin, 2013, 196)

DS semirek "şişmanlama, semirme" (Türk Dil Kurumu X, 1993, 3580)

TS semir- "(nsz) besili, yağlı bir duruma gelmek, semizlemek, şişmanlatmak" (Türk Dil Kurumu, 2011, 2064)

ur- "vurmak, isabet ettirmek"

• "Eüel uran okcîdur, soñra uran bokcîdur." (Megiser, 1612, 118)

OY ur- "vurmak; taş yazmak, hâk etmek" (Tekin, 2014, 181)

EUTS ur- "vurmak, dikmek, koymak, tanzim etmek, düzenlemek" (Caferoğlu, 2011, 266)

ETG ur- "(br.) atmak, kurmak, (kanun) çıkarmak, isabet ettirmek, vurmak" (Gabain, 1988, 305)

DLT ur- "urmak, vurmak, dövmek; koymak, yapmak; takmak" (Atalay IV, 1986, 694)

EDPT ur- "koymak; vurmak" (Clauson, 1972, 194)

NF ur- "vurmak, dövmek, öldürmek; saplamak, yaralamak; yapmak, uygulamak, kurmak; takmak; sokmak; çevirmek" (Ata III, 1998, 447)

KTS vur-~ur- "vurmak, dövmek" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 303)

ÇTS urul- (I) "vurulmak" (Ünlü, 2013, 1187)

DKK ur- "vurmak" (Ergin II, 2016, 302)

YTS ur- "1. Vurmak, çarpmak. 2. Baskın yapmak, gasp veya yağma etmek. 3. Belli bir sesi yüksek olarak çıkarmak, haykırmak. 4. Giydirmek, giyinmek, takmak. 5. Vazetmek, koymak. 6. Sokmak, batırmak, delmek, yaralamak. 7. Nişan alarak atmak. 8. İfade etmek, beyan etmek, bildirmek. 9. Sürmek. 10. Etkilemek." (Dilçin, 2013, 231)

DS ur- "1. Vurmak. 2. Çalmak." (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4041)

TS vur- "(-e) 1. Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak. 2. (-i) Ses çıkarmak

için bir şeyi başka bir şey üzerine hızlıca çarpmak. 3. Etkisi bir yere kadar uzanmak. ..." (Diğer anlamlar için bk. Türk Dil Kurumu, 2011, 2491-2492)

EEAD ur- Sık ve yaygın olarak kullanılan kelime, bunun sonucunda da anlamını oldukça genişletmiştir (Arslan Erol, 2014, 566).

üd- "seçmek"

• "K'ör k'öri üder, ikisi dahi çukura düşer." (Megiser, 1612, 126)

DLT üdür- "seçmek, üstün tutmak" (Atalay IV, 1986, 708)

EDPT üdürmek "seçmek" (Clauson, 1972, 67)

NF üdür- "seçmek, tercih etmek, seçkin kılmak" (Ata III, 1998, 453)

YTS ür- (II) "seçmek, ayırmak" (Dilçin, 2013, 236)

DS üdürgü "1. Matkap, tornavida. 2. Anahtar. 3. Keskin bıçak." (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4058)

EEAD üdür- Kelimenin anlamında bir genişleme söz konusudur (Arslan Erol, 2014, 575).

yalañiz-yalañuz "yalın, çıplak; yalnız, tek başına"

• "Bir çıplak on cebeli soyamaz. / Dokuz celebî soyamadî bir yalañiz acî." (Megiser, 1612, 103)

• "Yalañuz taş divar olmaz." (Megiser, 1612, 109)

OY yalañ "yalın, çıplak" (Tekin, 2014, 184)

EUTS yalanguz~ yalanguz "yalnız" (Caferoğlu, 2011, 281)

ETG yalañuz~yâlinus "(br.) yalnız" (Gabain, 1988, 308)

DLT yalñus "yalnız, kimsesiz" (Atalay IV, 1986, 736)

EDPT yalñuz "yalnız, sadece, bir ; tek" (Clauson, 1972, 930)

NF yalğuz~yangluz "yalnız, tek başına" (Ata III, 1998, 467)

KTS yaluñuz~yalañuz~yalğuz~yalğuz 1~yalñiz~yalıkız~yalñiz~yalñuz~yaluğuz "yalnız, tek" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 309)

ÇTS yaluñuz~yalğuz~yalınkat "yalnız, sade, tek" (Ünlü, 2013, 1225)

DKK yaluñuz "yalnız" (Ergin II, 2016, 318)

YTS yalañuz~yalavuz~yalğuz~yaluñuz "yalnız" (Dilçin, 2013, 243)

DS yalañiz "yalağuz (I)" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4139)

yalağuz (I) "yalnız" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4134)

TS yalnız "sf. 1. Yanında başkaları bulunmayan. 2. zf. (ya'lnız) Yanında başkaları olmayarak.

3. zf. (ya'lnız) Yalnızca. 4. bağ. Ama. 5. a. ruh b. Toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi." (Türk Dil Kurumu, 2011, 2514)

EEAD yalñuz: Bu eserde kelime anlam genişlemesi başlığı altında ele alınmıştır (Arslan Erol, 2014, 588).

arak "silah"

• "Bin yuluk arak bir g'ün gerek." (Megiser, 1612, 146)

OY araklık "silahlı" (Tekin, 2014, 185)

EUTS arak "1. Yakışan, gereken. 2. Silah." (Caferoğlu, 2011, 285)

ETG yarağlık "yarar, uygun" (Gabain, 1988, 309)

DLT yarağ "fırsat, imkân, tav" (Atalay IV, 1986, 747)

EDPT yara:ğ "fırsat, uygunluk, elverişlilik; silah, askeri ekipman" (Clauson, 1972, 962)

NF yarağ "hazırlık, teçhizat; takat, güç" (Ata III, 1998, 470)

KTS arak "silah" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 311)

ÇTS arak "silah, hazırlık" (Ünlü, 2013, 1232)

DKK arak "hazırlık, teçhizat, levazım, silah" (Ergin II, 2016, 321)

YTS arak ~ yarağ ~ yarağ "1. Hazırlık, levazım, teçhizat. 2. Silah 3. (At hakkında) Pişkin ve idmanlı." (Dilçin, 2013, 247)

DS araklı "yararlı" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4180)

TS arak "a. 1. esk. Silah. 2. kaba Erkeklik organı." (Türk Dil Kurumu, 2011, 2532)

EEAD yara:ğ Bu eserde kelime anlam genişlemesi başlığı altında ele alınmıştır (Arslan Erol, 2014, 596).

yaüz "kötü, fena"

- "Yaüz adabet tatlı barişi eklük eder." (Megiser, 1612, 149)

EUTS yavız~yavaz~yabız "fena, kötü" (Caferoğlu, 2011, 291)

ETG yawız~yawaz~yabız "kötü, yavuz" (Gabain, 1988, 309)

DLT yawuz "kötü, fena" (Atalay IV, 1986, 762)

EDPT yavız "kötü" (Clauson, 1972, 881)

NF yawuz "kötü, fena" (Ata III, 1998, 476)

KTS yawuz "1. Kötü, fena. 2. Vahşi." (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 316)

ÇTS yawuz~yavuz "kötü, fena" (Ünlü, 2013, 1242)

DKK yawuz "fena, kötü, yaman, müthiş" (Ergin II, 2016, 324)

YTS yawuz ~ yavız "1. Kötü, fena. 2. Sert, azgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli. 3.

Kötülük, fenalık." (Dilçin, 2013, 251)

DS yawuz "1. İyi, güzel, iyi huylu. 2. Yiğit, mert." (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4208)

TS yawuz "sf. 1. Güçlü, çetin. 2. İyi, gürbüz, güzel. 3. esk. Kötü, fena." (Türk Dil Kurumu, 2011, 2553)

EEAD yavız Bu eserde kelime anlam genişlemesi ve iyileşmesi başlıkları altında ele alınmıştır (Arslan Erol, 2014, 607 ve 771).

Doğan Aksan, bu kelimenin aşağı yukarı 16. yüzyıl sonuna kadar kötü anlamında kullanıldığını ve son dört yüzyıl içinde anlamca değişiklik geçirdiğini belirtir (Aksan, 1974, 9).

yayka- "sarsılmak, sallanmak; tereddüt göstermek"

- "Her ki canden eli yaykadı her nesne kim g'ünlindedür söyler." (Megiser, 1612, 204)

EUTS yaykal- "sallanmak, yalpa vurmak, tereddüt göstermek" (Caferoğlu, 2011, 291)

ETG yaykal- "sarsılmak" (Gabain, 1988, 310)

yaykan- "sallanmak" (Gabain, 1988, 310)

DLT yaykal- "çalkanmak, her şeye karşı meyil göstermek" (Atalay IV, 1986, 764)

EDPT yayka- "sallamak, sarsmak, çalkalamak" (Clauson, 1972, 981)

KTS yaykan- "çalkalanmak" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 316)

ÇTS yayka- "sallayarak hareket ettirmek, salına salına yürümek, yavaş yavaş yürümek" (Ünlü, 2013, 1243)

DKK yaykan- "çalkanmak, sallanmak, dalgalanmak" (Ergin II, 2016, 325)

YTS yayka- "yıkamak" (Dilçin, 2013, 252)

yaykan-~yayhan- "1. Yıkamak. 2. Çalkanmak, kıvıldamak." (Dilçin, 2013, 252)

DS yıka- "yıkamak" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4263)

TS yıka- "(i) 1. Su veya başa bir sıvı kullanarak bir şeyi temizlemek. 2. kim. Çözünmeyen bir çökeltiden ayrılması istenen suda çözünür maddeleri, yıkama yoluyla temizlemek." (Türk Dil Kurumu, 2011, 2588)

EEAD yayka:- Kelimenin Şerifi Şehnâme Çevirisi'ndeki mecaz kullanımı, mecazlaşma yoluyla anlam alanının genişlediğini gösterir: 1. Yıkamak, ıslatmak. 2. (Yu- fiili ile birlikte) Mecazî kalaylamak, hakaret etmek, küfür etmek (Arslan Erol, 2014, 710).

yeğ "daha iyi"

- "Epssem olmak yeğdür çok söylemektenise." (Megiser, 1612, 36)

• "Eğarci akıllılar katında epssem olmak söylememek edeptür; maslahat bahtinde ol yeğdür ki söyüzde galasın. İki nesne akluñ eksiklidir: nefesi aşağı bağlamak söylecek bahte dahi söylemekdür epssem olacak bahte." (Megiser, 1612, 37)

• "Süz söylemeğe ile ademi yeğrektür haybanlardan. Haybanler senden yeğdür eğer ey söylemeyesin." (Megiser, 1612, 38)

• "Yalan maslahata karişan yeğdür ol gerçekten ki fitne koparıcıdır." (Megiser, 1612, 44)

• "Yeğdür sakinlüğe gecirmek onı ki tatasuz añmak mümkün değül." (Megiser, 1612, 48)

• "Herdaim korku çekmedenise bir oğurda oğruma yeğdür." (Megiser, 1612, 50)

• "Her kişi gendü yeğ seür gayrisinden." (Megiser, 1612, 57)

• "Bir halal bin haramden yeğdür." (Megiser, 1612, 62)

• "Aşik'are düşmen yeğdür gizli dosten." (Megiser, 1612, 81)

• "Yatan aslan gezen dilki yeğdür." (Megiser, 1612, 220)

OY yeg-yig "daha iyi" (Tekin, 2014, 187)

EUTS	yig "1. iyi, daha iyi. 2. Tercihen, yeğ görüp. 3. Çiğ, ham, olmamış." (Caferoğlu, 2011, 295)
ETG	yig~yeg "daha iyi, mükemmel" (Gabain, 1988, 311)
DLT	yeğ "yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı" (Atalay IV, 1986, 768)
EDPT	yeğ "daha iyi, en iyi" (Clauson, 1972, 909)
NF	yeg "yeğ, tercih edilen, üstün tutulan" (Ata III, 1998, 478)
KTS	yig (II)~yik "daha fazla, iyice" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 322)
ÇTS	yeg~yeg (1)~yig (2) "iyi, daha iyi" (Ünlü, 2013, 1245)
DKK	yig "iyi, daha iyi, yeğ (bk. yigrek)" (Ergin II, 2016, 331)
YTS	yeg "yig (I)" (Dilçin, 2013, 253)
	yig (I)~yeg~yiy "1. Daha iyi, üstün 2. Kuvvetli, baskın." (Dilçin, 2013, 257)
DS	yeg~yeg "daha iyi, yeğ" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4222)
TS	yeğ "sf. bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen, müreccah" (Türk Dil Kurumu, 2011, 2565)

yorga "rahvan, biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri"

- "Koca eşek yorga olmaz." (Megiser, 1612, 7)

OY	yori- "yürümek" (Tekin, 2014, 191)
DLT	yoriga "yorga yürüyen -at için-" (Atalay IV, 1986, 802)
KTS	yorga "koşarak giden (at)" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 327)
ÇTS	yorga "rahvan, çifte koşma, yürüme" (Ünlü, 2013, 1259)
DKK	yorga "yorga, rahvan" (Ergin II, 2016, 339)
YTS	yorga~yorka "rahvan" (Dilçin, 2013, 262)
DS	yorga (I)~yorga "atlarda, rahvana yakın bir yürüyüş biçimi, yumuşak rahvan" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4298)
TS	yorga "a. biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri" (Türk Dil Kurumu, 2011, 2607)

yu- "yıkamak"

- "El eli yur, iki el yüzi yur." (Megiser, 1612, 29)

EUTS	yumak "yıkamak, temizlemek, kaldırmak" (Caferoğlu, 2011, 305)
DLT	yu- "yıkamak" (Atalay IV, 1986, 806)
EDPT	yu:- "bir şeyi yıkamak" (Clauson, 1972, 870)
NF	yu~yuw~yuv- "yıkamak" (Ata III, 1998, 490)
KTS	yu~yuf~yuv- (I)~yü~yüf~yüv- "yıkamak" (Karaatlı, Toparlı ve Vural, 2007, 328)
ÇTS	yu~yuv~yo- "yıkamak, temizlemek, gusl itmek, arıtmak" (Ünlü, 2013, 1260)
DKK	yu- "yıkamak" (Ergin II, 2016, 340)
YTS	yumak~yuğmak~yuymak (I) "yıkamak" (Dilçin, 2013, 264)
DS	yumak~yumak (I)~yuğmak (I)~yuymak (I)~yüğmek~yümek~yüvmek "yıkamak" (Türk Dil Kurumu XI, 1993, 4314)
TS	yu- (II) "(-i) hlk. yıkamak" (Türk Dil Kurumu, 2011, 2614)

5. Sonuç

Kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri; oluştukları zamanın sosyal ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler barındırır. Bu dil ürünleri, kalıplaşmış olduğu için değişime daha fazla direnç gösterirler. Kalıplaşmış olmaları, atasözlerinin bünyesinde eskicil ögeler barındırmasına olanak sağlar.

Megiser'in gramerindeki 226 atasözünün 68'inde bir eskicil öge bulunmaktadır. Bazı atasözlerindeki birden fazla eskicil ögeleri de göz önünde bulundurduğumuzda bu ögelerin sayısı 82'ye ulaşmaktadır.

Eskicil ögeler, 4 ek ve 37 sözden oluşmaktadır. Bu sözlerin bütünü Türkçe kökenli olması dikkat çekicidir. Eserde, sözcük türü olarak 24 isim ve 13 fiil bulunmaktadır. Yapı bakımından ise 22 türemiş, 15 basit sözcük karşımıza çıkmaktadır.

Eserdeki atasözlerinde, eskicil ögeler genellikle tek kullanıma sahipken bazı ögeler daha fazla kullanılmıştır: yeğ 11, belirtme durumu eki +n 7, ol zamirinin hal ekleriyle çekimlenmesinde a biçimine dönüşmesi (anja, andan, anuñ) 7, ol 6, handa 3, kayır- 3, kop- 3 kez kullanılmıştır. Bazı atasözlerinde birden fazla eskicil öge bir arada kullanılmıştır. Bu durum eskicil ögelerin dilde ne derece özümsemediğini

⁷ Megiser'in gramerinin 1. bölümünde verilen Türk atasözlerindedir (Megiser, 1612).

göstermektedir.

Tarihsel süreç içerisinde bazı ögelerde ses değişimleri görülür ancak bazı sözler ise değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır.

Tespit ettiğimiz 37 sözü, EEAD'ye göre değerlendirdiğimizde 18 sözde anlam genişlemesi olduğu görülmektedir. Yavuz sözcüğü anlam iyileşmesi, yayka- sözcüğü ise mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesine uğramıştır. Is sözcüğü, idi biçimindeyken anlam genişlemesine uğramış ancak tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlamı kaybetmiş ve anlamı daralmıştır. Günümüzde ise sözcükler mecazlaşma yoluyla daha fazla anlam genişlemesine uğramaktadır.

Söz konusu ögelerin büyük bir çoğunluğu, Türkçenin neredeyse bütün dönemlerinde karşımıza çıkarken bazı ögelerin kullanımı daha sınırlıdır: epsem, kös-, oğruma, üd-.

Megiser'in gramerindeki 37 eskicil söz, Türkiye Türkçesi sözlükleriyle (*Derleme Sözlüğü* ve *Türkçe Sözlük*) karşılaştırıldığında pek çok sözcüğün bunların en az birinde yer aldığı görülmüştür. *Derleme Sözlüğü*'nde epsem, oğruma, ol; *Türkçe Sözlük*'te anıl, handa, ı, kös-, oğruma, üd- sözleri ve türevleri yer almamaktadır. Karşılaştırma ve kuvvetlendirme eki +rAk, isimden isim yapım eki +cIIAYIn, belirtme durumu eki +n gibi dil ögelerinin işlevliğini kaybederek kalıplaşmış kelimelerde ya da ağızlarda sınırlı bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

Türk dilinin zenginliğini yansıtan söz ve yapıların iletişimdeki, kültürdeki önemini göz önünde bulundurarak bunları belleğimizden, dilimizden ve kalemimizden eksik etmemeliyiz.

KISALTMALAR

a. Genel Kısaltmalar

bk. : bakınız
vb. : ve benzeri

b. Taranan Metinlerin ve Sözlüklerin Kısaltmaları

ÇTS : Çağatay Türkçesi Sözlüğü
DKK : Dede Korkut Kitabı
DLT : Divanü Lügati't- Türk Tercümesi
DS : Derleme Sözlüğü
EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish
EEAD : Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri
ETG : Eski Türkçenin Grameri
EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
KTS : Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
NF : Nehcü'l- Feradis
OY : Orhon Yazıtları
TS : Türkçe Sözlük
YTS : Yeni Tarama Sözlüğü

İŞARETLER

- : Megiser'in eserindeki atasözlerinin başında kullanılmıştır.
- ~ : Kelimenin diğer şekillerini gösterir.
- / : Ve, veya anlamında sözcük ya da cümleler arasında kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akça, Bayram ve İnce, Yunus (2017). Osmanlı Döneminde Latin Harfleriyle Türkçe Yazılan Eserler ve Yazarları. *Erdem Dergisi*, S. 73, s. 5-42.
- Aksan, Doğan (1974). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma. *Türkojji Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 1-14.
- Arslan Erol, Hülya (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l-Feradis III Dizin - Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (1985-1986). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I - IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Hasene; İnceman Akgün, Nilüfer; Karahancı, İbrahim; Üstünova, Kerime ve Üstünova, Mustafa (2019). Türkiye Türkçesinde Derecelendirme Kodlayıcısı Olarak Kullanılan Ardıl Dil Birimleri Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 713-725.
- Barn, Erol (2003). Yabancılarla Türkçenin Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 13, s. 311-317.
- Bekar, Beytullah (2019). Transkripsiyon Metinlerinde Türk Atasözleri, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 1-13.
- Boz, Erdoğan ve Gülsevin, Gürer (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Coşkun, Volkan (2001). -ğınā ve -rāğ Eklerinin Tarihi Türk Şiveleri ve Özbek Türkçesinde Kullanışları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/2, s. 599-614.
- Demir, Recep ve Maden, Sedat (2017). Atasözlerindeki Eskicil Unsurlar. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 189-200.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi - Osmanlı Türkçesi*. (Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- Dilâçar, Agop (1971). 1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, C. 18, s. 197-210.

- Dilçin, Cem (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durmuş, Oğuzhan (2017). Türkiye Türkçesinin Basılı İlk Atasözleri: H. Megiser'in Paroemiologia Polyglottos Adlı Eserinde Yer Alan Atasözleri, *Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, s. 659-678.
- Eckmann, János (2003). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekiz, Gülten (2019). *Günümüze Göre Mesîhî Dîvân'ında Eskicil Unsurlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2013) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Ergin, Muharrem (2016). *Dede Korkut Kitabı II İndeks - Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Esin, Berna (2015). Dil Eğitiminde Bir Araç Olarak Atasözü, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi*, s. 605-628.
- Gabain, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdayı, Hürriyet (2008). Türkçede Kalıp Sözcükler. *Bilgi*, S. 44, s. 89-110.
- Gülsevin, Gürer (2015). Arkaik - Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi, *International Journal of Social Science*, S. 32/3, s.1-12.
- Güneş, Bahadır (2013). Valeh Hacilar'ın Dilinde Arkaik Sözcükler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 116-130.
- Güneş, İsmail (2018). Ahmed-i Dâi Divanı'nda Eskicil Ögeleri. *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*. C. 4, S.8, s. 129-143.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1997). *Harezm Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İşi, Hasan (2018). Kelile ve Dimne'de Arkaik (Eskicil) Ögeleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16. s. 56-89.
- Karaatlı, Recep; Toparlı, Recep ve Vural, Hanifi (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabürk, İpek (2019). *Günümüze Göre Eşrefoğlu Rûmî Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2015). Osmanlı Konuşma Dilinin Kaynakları. 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2017). *Osmanlı Konuşma Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kaya, Fatih (2016). Kanunnâme-i Âl-i Osman'da Gecen Arkaik (Eskicil) Kelimeler Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, C. 9, S. 25, s. 155-176.
- Keklik, Murat ve Özen Eratalay, Sevda (2019). Yapı ve Anlam Bakımından Klasik Türk Şiirinde Arkaizm Örnekleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 59, S. 1, s. 131-157.
- Kocasavaş, Yıldız (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*. Ankara: Türk dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, Kâzım (2015). Dede Korkut Oğuznâmelerinde Arkaik (Eskicil) Fiiller. *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*, s. 55-72.
- Küçük, Serhat (2014). Dede Korkut Hikâyelerinde Eski Türkçenin İzleri. *Turkish Studies*, C. 9, S. 9, s. 785-798.
- Küçük, Serhat (2014). Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sındaki Arkaik Unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 52, s. 1-25.
- Megiser, Hieronymus (1612). *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor*. Leipzig.
- Ölmez, Mehmet (2003). Çağataycadaki Eskicil Ögeleri Üzerine. *Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara. s.135-142.
- Özdemir, Hakan (2012). Günümüze Göre Sehî Bey Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C. 1, S. 15, s. 90-100.
- Paçacıoğlu, Burhan (2016). *VIII - XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Stein, Heidi (2000). 17. Yüzyıla Ait Türkçe Bir Atasözü Koleksiyonu. (Çev. Volkan Coşkun), *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2.
- Taş, İbrahim (2015). *Süheyl ü Nev-Bahâr'da Eskicil Ögeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (1978). Avrupalılar ve Türkçenin Latin Harfleriyle Yazımı, *Türk Dili Dergisi*, C. 38, S. 326, s. 590-594.
- Tekin, Talat (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer - Metin - Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme Sözlüğü I - XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, Vahit (2009). Türklerde Eski (Arkaik) Sözcükler, *Electronic Turkish Studies*, C. 4, S. 8, s. 83-88.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, Emek (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeleri*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yağmur, Ömer (2014). Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 4, s. 201-217.
- Yavuzarslan, Paşa (1993). Anadolu Ağzlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri. *Türkojoloji Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 309-320.
- Yılmazkaya, Elçin (2017). Eskicil / Eskicilik Kavramları ve Çuvaşça. *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 55, s. 145-153.

Elektronik Kaynaklar:

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.01.2021

<https://www.igmg.org/tr/hutbe-besikten-mezara-kadar-sueren-yolculuk/> Erişim Tarihi: 03.01.2021